

протоієрей Андрій Шиманович,
кандидат філософських наук (PhD),
для сайту БФ «Академічна ініціатива»
www.academic-initiative.org.ua

Бердяєвські колоквиуми в контексті православно-католицького «повернення до джерел»

Протягом ХХ століття відбулося безпрецедентне і багаторівневе діалогічне зближення між Православною та Римо-Католицькою Церквами. Після століть взаємних анафем, звинувачень у спотворенні віронавчальних істин, викривальної риторики та безапеляційних закликів до покаяння нарешті був покладений початок плідній взаємодії, до якої долучилися дві великі історичні Церкви. Одним із перших прикладів екуменічної співпраці, ініційованої інтелектуальною елітою обох богословських традицій, стали Бердяєвські колоквиуми. Хто став ініціатором і головним учасником цих заходів, самозрозуміло з назви цієї сміливої, але, на жаль, нетривалої екуменічної ініціативи.

Ці три-, а пізніше двосторонні дискусійні зібрання, будучи важливою точкою дотику між відмінними культурами богословського мислення та філософування, стали темою стислого дослідження протоієрея Ендрю Лаута¹ «Французька теологія “повернення до джерел” та православ’я: живі взаємостосунки?»². Цей текст став внеском неофіційного «патріарха» академічного православного богослов’я Великобританії в збірник текстів про католицький рух *nouvelle théologie* (з фр. – «нова теологія») або *ressourcement* (з фр. – «повернення до джерел»). Колективна монографія, упорядниками якої стали знані фахівці з католицького богослов’я ХХ століття Гебріел Флін, Пол Мюррей та Патрісія Келлі, була опублікована 2012 року і отримала назву «“Повернення до джерел”: рух за оновлення в католицькому богослов’ї ХХ століття».

¹ Протоієрей Ендрю Лаут (1944 р. н.) – почесний професор Даремського університету (Великобританія), священнослужитель Сурозької єпархії РПЦ. Освіту отримав у Кембризькому та Единбурзькому університетах. Отець Ендрю – колишній англіканський священник, який у 1989 році навернувся в православ’я. Він є автором книг про прп. Максима Сповідника, прп. Іоанн Дамаскина та Євагрія Понтійського, а також всесвітньовідомим фахівцем зі святоотцівської спадщини, візантійської історії, містичної традиції Східної Церкви та православного богослов’я модерної доби.

² Andrew Louth, “French *Ressourcement* Theology and Orthodoxy: A Living Mutual Relationship?”, in *Ressourcement: A Movement for Renewal in Twentieth-Century Catholic Theology*, ed. by Gabriel Flynn and Paul D. Murray with the assistance of Patricia Kelly (Oxford: Oxford University Press, 2012), 495–507.

Мета розвідки о. Ендрю полягає в тому, аби «простежити деякі зв'язки між французьким богослов'ям “повернення до джерел” (переважно) другої і третьої чвертей ХХ століття та православними науковцями, які в цей час оселилися на Заході, особливо в Парижі»³. Ключова теза, лейтмотив усієї статті полягає в тому, що вплив обох богословських груп одна на одну був обоюдним і взаємодоповнюючим (хоча, зауважимо, не завжди усвідомлюваним самими учасниками цієї ідейної інтеракції). Для позначення особливостей цього екуменічно значущого прикладу православно-католицької взаємодії о. Лаут використовує поняття «рецептивний екуменізм». Цей концепт вже майже 20 років тому був винесений на ринок богословських ідей католицьким теологом Полом Мюрреєм⁴.

Найбільш підхожою стартовою лінією для здійснення компаративного огляду ідей російських богословів-емігрантів та католицьких шукачів патристичного ренесансу автор статті вважає необґрунтовано оптимістичний у своїх очікуваннях і сподіваннях *модерністський проєкт*, більш відомий як *модерністська криза* кінця ХІХ – початку ХХ століть. Тим, хто хотів би мати чіткіше окреслені часові рамки, можна запропонувати в якості точки відліку 1864 рік (енцикліка Пія ІХ *Quanta Cura*, яка недвозначно наголосила на неприйнятності для Церкви популярних умонастроїв, зухвалих мислительних експериментів, інтелектуальних пригод і загального духу часу) та 1907 рік як остаточне закриття модерністського проєкту (енцикліка Пія Х *Pascendi*, якою Понтифік поклав край внутрішньому неспокою в Церкві, спричиненому мережею теологів-модерністів).

Цікавим є спостереження о. Ендрю, яке стосується мотивів, що ними керувалися католицькі теологи руху *ressourcement*, здійснюючи розвідки саме в царині ранньої патристики, а не в інших напрямках. На його думку, наукові шукання, наприклад, у галузі догматичного богослов'я або біблеїстики гіпотетично могли завести дослідника на ту територію, де могла виникнути ймовірність порушення ним антимодерністської клятви, яку науковці та викладачі католицьких навчальних закладів мусили давати після 1910 року аж до її скасування у 1967 році⁵. Натомість будь-які форми занурення

³ Louth, “French *Ressourcement* Theology,” 495.

⁴ Див., наприклад: Paul D. Murray (ed.), *Receptive Ecumenism and the Call to Catholic Learning: Exploring a Way for Contemporary Ecumenism* (Oxford: Oxford University Press, 2008).

⁵ Текст антимодерністської клятви, впровадженої папою Пієм Х, див.: Fergus Kerr, OP, *Twentieth-Century Catholic Theologians: From Neoscholasticism to Nuptial Mysticism* (Oxford: Blackwell Publishing, 2007), 223–225.

в найглибші пласти історії або у пізньоантичні трактати Отців не несли в собі ніякої потенційної загрози та мінімізували ризик репресій з боку Ватикану, хай навіть це фактично було формою академічного ескапізму чи то «внутрішньої еміграції».

Автор статті зауважує, що російське емігрантське богослов'я значною мірою було ментально вкорінене в XIX столітті, коли мислителі-слов'янофіли намагалися критично переосмислити західні впливи з часів Петра I. Парадоксально, але й самі слов'янофіли були суттєво інспіровані пізнім німецьким ідеалізмом у викладі Фрідріха Вільгельма Шеллінга. Також о. Ендрю вдається до розлогих рефлексій стосовно того, що російській духовно-інтелектуальній культурі, з одного боку, бракувало досвіду Ренесансу, Реформації та Просвітництва як конститутивних ідейних блоків, системотворчих історичних епох, які сформували Західну цивілізацію такою, якою ми її знаємо. З іншого боку, як зазначає британський дослідник, незалученість Російської імперії до згаданих переламних періодів в історії Заходу, автаркічне саморозгортання східнослов'янської мислительної традиції стало запорукою самобутності цієї інтелектуальної культури, її здатності зберегти свою цінність саме завдяки своїй відмінності від культури Західного світу. Своє бачення о. Ендрю підсилює наголосом на тому, що православ'я в Росії XIX століття жило й розвивалося в унікальному положенні, в умовах свободи (одразу зауважмо, що це вкрай хиткий аргументаційний крок), тоді як решта Помісних Православних Церков животіли в рамках дозволеного законами Османської імперії. Відповідно, російське православ'я несло особливу «відповідальність за збереження та проголошення православної традиції»⁶.

Далі дослідник перераховує декілька прикладів того, що можна було би вважати формою «повернення до джерел» у його православній ітерації попередньої доби: (1) видання 1782 року в Венеції свт. Макарієм Коринфським разом із прп. Никодимом Святогорцем збірника аскетичних повчань Отців IV–XIV століть, що отримав назву «Філокалія»; (2) надзвичайно популярний та впливовий слов'янський переклад тих самих текстів прп. Паїсія Величковського, названий «Добротолюбіє»; (3) виникнення Оптиної пустині, старці якої здійснювали духовні практики (Ісусову молитву) через нове прочитання аскетичних праць Отців Церкви, зокрема прп. Максима Сповідника та свт. Григорія Палами.

⁶ Louth, "French Ressourcement Theology," 498.

Наступна теза, до якої о. Лаут підводить читача попереднім історичним екскурсом, полягає в тому, що явне чи приховане прагнення повертатися до витоків притаманне російській православній думці в цілому, про який би умовний богословський «табір», «рух», «школу» чи «партію» не йшлося.

Аналізуючи заклик протоієрея Сергія Булгакова послуговуватися Отцями, а не «Метафізикою» Арістотеля, у формуванні правдивого вчення Церкви про Євхаристію, британський патролог висновує: «Богословський метод Булгакова... дорівнює патристичному “поверненню до джерел”, але не просто археологічному викопуванню святоотцівських текстів; він дозволяє їм кинути виклик нашому богословському підходу, надаючи нам можливість почути Євангеліє, не захаращене філософською мовою, якою богословська рефлексія знайшла своє вираження»⁷. Від себе одразу додамо, що на тлі такої риторики наново виринає одвічне церковне питання щодо «філософської захаращеності» тієї мови, якою написані класичні трактати Отців.

Однією з найважливіших точок перетину між православною, католицькою та почасти протестантською богословською думкою першої половини ХХ століття автор статті справедливо вважає дискусійні зібрання, які були започатковані Миколою Бердяєвим 1926 року і тому отримали назву Бердяєвські колоквиуми. М. Бердяєв – бунтівний пророк і філософ свободи, який навернувся з марксизму в православ'я (точніше, в дуже специфічну *власну* інтерпретацію православ'я) – започаткував ці екуменічні зустрічі для щомісячного заслуховування та обговорення доповіді якогось із членів гуртка. З різною частотою залученості тих чи інших учасників, Римо-Католицька Церква була представлена такими винятковими інтелектуалами як неотомісти Жак Марітен та Етьєн Жильсон, філософ-екзистенціаліст Габріель Марсель, представник католицького модернізму Люсьєн Лабертоньє, еволюціоніст Едуар Ле Руа та інші мислителі. Зі сторони Православної Церкви доповідачами та дискутантами були сам Микола Бердяєв, протоієрей Георгій Флоровський, протоієрей Сергій Булгаков, М. Лот-Бородіна, Б. П. Вишеславцев і В. В. Зеньковський. Протестантизм був репрезентований найменшим числом учасників, які згодом взагалі припинили свою участь у Бердяєвських колоквиумах.

⁷ Louth, “French *Ressourcement* Theology,” 499.

Заслуговує на особливу увагу підмічена автором статті ідентичність претензій до вчення Томи Аквінського про «чисту природу» (лат. – *natura pura*) у прот. Сергія Булгакова та провідного інтелектуала католицького *ressourcement* Анрі де Любака. І хоча сумнівів у суголосності між двома мислителями щодо цього питання бути не може, варто пам'ятати й те, що сутнісний бік цього докору на адресу Аквіната потребує деталізації. Направду дослідники висловлюють небезпідставні сумніви в тому, що концепт «чистої природи» міститься в працях самого Томи Аквінського. Є підстави вважати, що ця ідея радше є малообґрунтованим винаходом і волюнтаристським нововведенням, здійсненим представниками наступних поколінь томістів, як-от: Томмазо де Віо (Каєтан) (1469–1534), Франсиско де Віторія (1485–1546), Франсиско Суарес (1548–1617) та ін.

Зрештою, о. Ендрю Лаут коротко окреслює біографічні дані та головні лінії богословського мислення трьох репрезентативних постатей, обраних дослідником із численної групи російських богословів-емігрантів. Ними стали протоієрей Георгій Флоровський, менш відома широкому загалу медієвістка Мірра Лот-Бородіна та Володимир Миколайович Лоський.

Флоровський для о. Ендрю цікавий завдяки його участі в дебатах про богословську легітимність софіологічних викладок о. Булгакова, відомих як своєю дерзновенністю, так і неоднозначністю з перспективи традиційної ортодоксії. Причиною цього є виразні пантеїстичні інтонації у вченні Булгакова та очевидні запозичення з німецького ідеалізму. Мірра Лот-Бородіна, дружина видатного знавця Середніх віків Фердинанда Лота, обрана британським науковцем за те, що вона «привнесла у своє вивчення латинського Середньовіччя виразну православну чутливість»⁸. В цілому, праці Лот-Бородіної – це, безперечно, талановитий, але один із низки доволі типових антисхоластичних голосів із табору православного патристичного ренесансу першої половини ХХ століття. Згідно з алармістськими акцентами дослідниці, небезпека схоластичного дискурсу передовсім полягає в надмірній інтелектуалізації вчення Церкви, а також у буцімто недостатній увазі схоластів до трансформаційного потенціалу християнства, до шляху обоження у Христі. Зрештою, важливість постаті Володимира Лоського для автора статті зумовлена працею всього його життя,

⁸ Louth, “French *Ressourcement* Theology,” 504.

націленою на вивчення богословської епістемології в багатьох аспектах нетипового для Середньовіччя містика і схоласта Майстера Екгарта⁹. До того ж о. Лаут нагадує про роль Лоського в конструюванні програми неопаламізму, де молитовна традиція ісихазму та чітка дистинкція між непізнаваною сутністю Бога і Його енергіями, проведена свт. Григорієм Паламою, є найвагомими маркерами відмінності між богословськими традиціями Сходу та Заходу.

У підсумковій частині статті автор доходить невтішного для православних висновку про незбалансований внесок представників двох конфесій у спільну справу: «Таким чином, *ressourcement* був спільним проєктом католиків і православних, але якщо говорити про безпосередню роботу з редагування, то її лєвова частка була виконана католиками. Публікація у прекрасних критичних виданнях творів грецьких Отців із перекладом принесла величезну користь православним, які в результаті цієї роботи змогли отримати значно глибше й точніше знання про свою власну традицію»¹⁰. Але також науковець додає: «Хоча православні безмірно виграли від католицької ініціативи *ressourcement*, вони також зробили й свій внесок, принаймні у формі натхнення»¹¹.

Отець Ендрю завершує свій виклад приверненням уваги до останніх здобутків католицьких теологів у свіжому прочитанні богословської класики, а саме Томи Аквінського. З кінця ХХ століття і донині чимало дослідницьких зусиль було спрямовано на те, щоб відновити автентичний історичний образ Ангельського Доктора. Теологи дедалі рішучіше зрікаються застарілого шаблонного сприйняття Аквіната лєдь не як безчуттєвої «біомашини» зі щоденного алгоритмічного продукування холодних і строгих логічних текстів, безвідносних до глибинних екзистенційних запитів християнина та духовного виміру людського буття. Дякувати Богові, вже опубліковано чимало книг про Тому Аквінського не тільки як про інтелектуального авторитета і майстра філософської полеміки, а й як священника, монаха, молитовника і духовного провідника, душа якого передусім живилася Словом Божим та прагнула до богоспількування, тоді як геніальний розум майстерно

⁹ Через передчасну смерть Лоському так і не судилося захистити це дослідження як дисертацію на здобуття докторського ступеня. У 2022 році ця восьмисотсторінкова розвідка вийшла друком у російському перекладі: Владимир Лосский, *Отрицательное богословие и познание Бога у Майстера Экхарта* (М.: Издательский дом «Познание», 2022).

¹⁰ Louth, "French *Ressourcement* Theology," 506.

¹¹ Louth, "French *Ressourcement* Theology," 507.

конструював богословсько-філософський синтез на теоретичній рамці Аристотелевої спадщини, але в світлі Божого Одкровення¹².

Судячи з усього, метою о. Лаута при написанні цього тексту було лише ознайомити західного читача з православним внеском у патристичне відродження. Тож стаття радше має описово-ознайомлювальний характер, а тому не повинна сприйматися як глибокий компаративний аналіз або ґрунтовна історико-богословська розвідка із якнайретельнішим проникненням у тогочасне православно-католицьке дискусійне поле. Схоже, що автор і не зазіхає на те, щоб його текст оцінювали як вичерпне розкриття заявленої теми, тому будь-які потенційні розчарування читачів мають бути заздалегідь унеможливлені початковою відсутністю надмірних очікувань.

Прикро констатувати, що о. Ендрю Лаут, посилаючись на судження прот. Георгія Флоровського, лише побіжно згадав про гостру суперечку («жахливе зіткнення»¹³) між Миколою Бердяєвим та Жаком Марітенем, що й стало причиною припинення діяльності колоквиумів у середині 1930-х років. Сучасна чеська дослідниця Катержина Баурова пише, що «їхні особисті стосунки та взаємна дружба пережили цю кризу»¹⁴. Однак видається, що ця контроверза між двома титанами філософської думки має неабияке значення для якомога глибшого розуміння всіх ліній досліджуваного діалогу, який, вочевидь, складався не лише з компліментарного оспівування здобутків кожної з богословських традицій. Висловимо сподівання, що видана минулого року книга «Винятковий діалог 1925–1948 років: Микола Бердяєв і Жак Марітен»¹⁵ бодай якоюсь мірою проллє світло на це питання та дозволить дослідникам скласти уявлення про динаміку ідейної взаємодії між філософами протягом понад двох десятиліть.

¹² Отець Ендрю Лаут дає посилання лише на одну додаткову книгу про Аквіната як духовного наставника: Nicholas M. Healey, *Thomas Aquinas: Theologian of the Christian Life* (Aldershot/Burlington, VT: Ashgate, 2003). Насправді існує чимало вартих уваги книг на окреслену тему, які можуть бути рекомендовані до прочитання: Robert Barron, *Thomas Aquinas: Spiritual Master* (New York: Crossroad, 1996). Jean-Pierre Torrell, OP, *Saint Thomas Aquinas, Volume 2: Spiritual Master*, trans. by Robert Royal (Washington, DC: The Catholic University of America Press, 2003). Jean-Pierre Torrell, OP, *Christ and Spirituality in St. Thomas Aquinas*, trans. by Bernhard Blankenhorn, OP (Washington, DC: The Catholic University of America Press, 2011). Peter Kreeft, *Practical Theology: Spiritual Direction from Saint Thomas Aquinas: 358 Ways Your Mind Can Help You to Become a Saint from the Summa Theologiae* (San Francisco, CA: Ignatius Press, 2014). Roger Haight, SJ, Alfred Pach III, and Amanda Avila Kaminski, *On the Medieval Structure of Spirituality: Thomas Aquinas* (New York: Fordham University Press, 2022). Два роки тому автор цього огляду написав рецензію на останню з перелічених книг: Андрій Шиманович, “*Summa Theologiae* і метафізика духовного життя,” *Sententiae* 43, no. 1 (2024): 152–157, <https://doi.org/10.31649/sent43.01.152>

¹³ Louth, “French Ressourcement Theology,” 500.

¹⁴ Катержина Баурова, “Опыт и богословие русских эмигрантов,” в *Пути православного богословия на Запад в XX веке*, пер. с чеш. (М.: Издательство ББИ, 2016), 321.

¹⁵ Bernard Hubert, *An Exceptional Dialogue, 1925–1948: Nicolas Berdyaev and Jacques Maritain*, ed. by Ana Siljak, trans. by C. Jon Delogu (Montréal: McGill-Queen’s University Press, 2025).

Не менш цікаво було б дізнатися, на чому ґрунтується заувага о. Ендрю про те, що Джон Генрі Ньюмен, нещодавно проголошений папою Левом XIV Учителем Церкви¹⁶, нібито «не знав майже нічого про православ'я»¹⁷. Це доволі смілива ремарка, яка щонайменше викликає подив. Якщо мається на увазі необізнаність Ньюмена в усіх нюансах життя Помісних Православних Церков XIX століття, то слід згадати, що у січні 1833 року під час свого середземноморського турне тридцятидворічний Ньюмен відвідав о. Корфу, де занурився у вивчення традицій та літургійного життя православ'я. Він був глибоко здивований відданістю греків своїй Церкві – тривалістю постів, любов'ю до святих, побожним вшануванням Богородиці, хоча в нього залишилися й доволі суперечливі враження від пишної естетики православних богослужінь. Історія зберегла Ньюменові листи до матері від квітня того ж року, в яких він ділиться своїм досвідом безпосереднього дотику до тогочасного життя Православної Церкви¹⁸. Але цю ремарку о. Лаута ще важче зрозуміти, якщо він мав на увазі «незнання» кардиналом Ньюменом *змісту* православного віровчення, з огляду на загальновідому ерудованість 38-го Учителя Римо-Католицької Церкви в галузі грецької патристики та історії формування християнської догматики. З цієї причини один із дослідників Ньюменової спадщини навіть титулував кардинала «втіленням Східної традиції... на Заході»¹⁹. Єдиним можливим поясненням доволі різкого судження о. Лаута може бути дійсно не надто палка цікавість Джона Генрі Ньюмена до ситуації в академічному житті Православної Церкви першої половини XIX століття.

Важливо додати, що вся колективна монографія «“Повернення до джерел”: рух за оновлення в католицькому богослов'ї XX століття»²⁰, складовою якої є розглянута стаття протоієрея Ендрю Лаута, на думку автора цих рядків, є найкращим академічним ресурсом для тих, хто хотів би через прочитання одного джерела якнайкраще ознайомитися із загальною інтелектуальною програмою католицького руху *ressourcement* та окремими богословськими проектами його провідних представників.

¹⁶ Аналіз цієї події опублікований на сайті БФ «Академічна ініціатива»: https://www.academic-initiative.org.ua/wp-content/uploads/2026/01/Newman_holos_sovisti.pdf

¹⁷ Louth, “French *Ressourcement* Theology,” 496.

¹⁸ Anne Mozley, *Letters and Correspondence of John Henry Newman, vol. 1* (London: Longmans, Green, and Co., 1891), 337, 368. Стосовно згадок Ньюмена про православ'я також див.: Ian Ker, *Newman and the Fullness of Christianity* (Edinburgh: T&T Clark, 1993), 100–102.

¹⁹ Charles Stephen Dessain, “Cardinal Newman and the Eastern Tradition,” *The Downside Review* 94 (1976): 85.

²⁰ Gabriel Flynn, Paul D. Murray, and Patricia Kelly (eds.), *Ressourcement: A Movement for Renewal in Twentieth-Century Catholic Theology* (Oxford: Oxford University Press, 2012).